

XIX-XX ƏSRLƏR BRİTANIYA MÜSTƏMLƏKƏ ƏDƏBİYYATI

Xülasə

Məqalədə XIX-XX əsrlər Britaniya müstəmləkə ədəbiyyatından bəhs olunub. Britaniya müstəmləkəçiliyindən bəhs edən ədəbiyyat geniş və rəngarəngdir və müstəmləkə probleminin dəyişən xarakterini əks etdirir. Dövlətlərin müstəmləkəçilik siyasətlərində qarşıya qoyulan məqsədləri, bu məqsədlərə nail olunan uğurları, istifadə edilən inzibati və digər mexanizmlər baxımından müqayisə etmək üçün bir sıra araşdırmalar aparılmışdır. Spektrin hər iki ucunda müstəmləkələrin əldə edilməsinin arxasında yatan motivlər və müstəmləkəsizliyin indiki dalğasına aparan qüvvələrin qiymətləndirilməsini araşdırma üçün bir sıra mənzərələr açır. Müharibələr arası onilliklərdə müstəmləkəçilik ədəbiyyatında müstəmləkəçi dövlətlər üzərində beynəlxalq nəzarətin nisbətən yeni mövzusu meydana çıxdı, lakin 1945-ci ildən bu, müstəmləkəsizləşdirmə prosesləri və problemləri, iqtisadi və siyasi inkişafın təmin edilməsi vasitələri ilə əvəz olundu. Müstəmləkəçiliyin son mərhələlərindən müstəqilliyə keçid bir sıra hallarda tədqiq edilmiş, lakin hələ də qeyri-adi zəngin araşdırma sahəsi kimi qalır. Artıq müstəmləkəçilik faktiki olaraq sona çatdığından hansı növ müstəmləkə sisteminin ən yaxşı nəticələr verdiyini dərinlən və ətraflı araşdırmaq mümkün olur, lakin bu sualı araşdırmadan əvvəl müstəmləkəçiliyin ölçülə bilən dəyərlər miqyasını müəyyənləşdirmək lazımdır.

Açar sözlər: Britaniya, müstəmləkə, koloniya, ədəbiyyat, Cozef Konrad, İsak Dinesen, E. M. Forster, H. Rider Haqqard, Rudyard Kipling, Olive Schreiner;

İmperializmin məqsəd və nəticələrinə diqqət hər zaman müstəmləkəçi ədəbiyyatın təkrarlanan mövzusu olub. Siyasi termin olaraq, imperializm öz siyasi və iqtisadi üstünlüyü üçün məskunlaşmış və ya məskunlaşmamış müstəmləkələr əldə edərək ölkədən kənarında siyasi hökmranlığı ehtiva edir. Avropalılar əsrlər boyu imperialist fəaliyyətdə iştirak etsələr də, XIX əsrin sonlarında İngiltərə, Fransa, Belçika və Almaniya da daxil olmaqla imperiya gücləri öz müstəmləkələrini artırmaq üçün şiddətlə rəqabət aparmağa başladılar, nəticədə yüksək aqressivlik və əvvəllər müstəqil olmuş ərazilərə daha çox müdaxilə ilə nəticələndi. İqtisadi motivlərlə yanaşı, imperializm, Avropanın "üstün" ağ irqinin digər qitələrdə yaşayan "az inkişaf etmiş" rəngli xalqlara sivilizasiya gətirməli olduğuna dair geniş yayılmış, özünü doğrultmuş inamdan qaynaqlanırdı. Müstəmləkəçi ədəbiyyat hətta ən rəğbətli avropalıların da ikili münasibətinə uyğun olaraq, çox vaxt eyni zamanda bu inamı həm təsdiq edir, həm də tənqid edir. Məsələn, Dinesenin "Afrikadan kənarında" əsəri irqçi əsər kimi qınansa da, afrikalıların müsbət təsvirinə görə təriflənir. Bu cür

ziddiyyətli mütaliələr mövcud ola bilər, çünki kitab, müstəmləkəçiliyin bir çox digər əsərləri kimi, hər iki fikri ehtiva edir.[1,s.70]

Müstəmləkəçilik Britaniya sərhədlərini yenidən müəyyənləşdirdi. Britaniya İmperiyası böyüdükcə, o, öz sərhədlərini yer kürəsinin daha böyük bir hissəsi üzərində çəkməyə başladı və ən böyük halda dünyanın dördüdə birinə nəzarət etdi. Bu nəzarət ingilislərin qürur mənbəyi olsa da, Britaniyanın milli kimliyinə də təhlükə idi: hindular, afrikalılar və Qərbi və Şərqi Hindistanın sakinləri Britaniyaya tabe idilərsə, onlar da Britaniyalı idilər?! Ama əgər belə deyilsə, Britaniyanın milli kimliyini kim təşkil edirdi?! Müstəmləkə müəllifləri bəzən Mansfildin qısa bədii hekayələrində və ya Forsterin “Hindistana keçid” əsərində olduğu kimi ingilis müstəmləkəçilərinin Britaniya adət-ənənələrindən asılılığını təsvir edirlər. Kiplinq kimi digərləri də, müstəmləkəçilərlə müstəmləkəçi ölkələr arasındakı aradan qaldırılma bilməyən fərqi göstərmək üçün yerliləri və onların adətlərini ekzotik təsvir etməkdə məharətli idilər. Bu mövzuya “Kim”, “Lord Cim” və “Qaranlığın Ürəyi” kimi əsərlərdə də rast gəlinir.[2,s.55]

Müstəmləkəçilik, ilk növbədə, Britaniya ədəbiyyatının xüsusiyyətidir, nəzərə alsaq ki, ingilislər imperiya dövründə hökmranlıq edirdilər; hətta başqa millətlərdən olan müstəmləkə yazıçıları tez-tez ingilis dilində və ya ingilis tarixinə uyğun yazırdılar. Müstəmləkəçilik ədəbiyyatı imperializmin əxlaqı, bəşəriyyətin təbiəti və Avropa sivilizasiyasının davamlı canlılığı fonunda güclü qeyri-müəyyənlik hissi ilə xarakterizə olunur. Ola bilsin ki, əsas müstəmləkə tənqidi məqalə Cozef Konradın “Qaranlığın Ürəyi”dir (“Heart of Darkness”), lakin Olive Schreiner-in “Afrika Torpağının Hekayəsi” (“Story of an African Farm”) və E. M. Forster-in “Hindistana Dəhliz” (“A Passage to India”) kimi əsərlər eyni şəkildə müstəmləkəçiliyin paradokslarını araşdırır. Müstəmləkə ədəbiyyatı da Rudyard Kiplinq-in detektiv trilleri “Kim”də və ya H. Rider Haggardın macərə nağıllarında təsvir olunduğu kimi yüksək macərə, romantika və həyəcanla doludur. İsak Dinesenin xatirələri, o cümlədən Out of Africa, müstəmləkə mənzərəsinin vəhşiliyini və macərəçi müstəmləkəçilərin qəhrəmanlığını eyni şəkildə romantikləşdirir.

Kraliça Elizabetin dövründə İngiltərə iqtisadi və hərbi tərəfdən super güc oldu. Bunun nəticəsində İngiltərə həm Asiya, həm də Afrikadakı bir çox koloniyalar üzərində hökmranlıq edirdi. Bu iki qitədə İngiltərə bir çox şirkət qurdu, məsələn Hindistanda Şərq şirkəti və Afrikada Kral Afrika Şirkəti. Zamanla ölçüsü artan, genişlənən bu şirkətləri və koloniyalardakı digər ticarət məskənlərinin varlıqlarını qorumaq üçün hərbi güc bu lazım idi. Ona görə də XVIII əsrin ortasından başlayaraq Britaniya müstəmləkəçilik siyasəti həm ticarət və həm də hərbi xarakter daşıyan oldu. Zamanla bu ticarət şirkətləri istehsallarını təhlükəsiz etmək üçün hərbiçilər tərəfindən qorunan sənaye qəsəbələrinə çevrildi.

Müxtəlif koloniyalar üzərində hegemonluğunu qoruyub saxlamağı düşünən Brtaniya Dövləti başqa xalqlar üzərində hökmranlığının arxasında duran əsl məqsədləri ört-basdır etmək üçün maskalanmasının zəruriliyini hiss etdi.Nəticə

etibarı ilə kolonializmin əsas məqsədinin əxlaqı və dini istifadə etməklə Avropalıları və müstəmləkə dövlətlərinin yerli xalqlarını, məhz müstəmləkəyə məruz qalmış insanları mədəniləşdirməyə və onları mədəniyyət işığına çıxardacağına inandırmaq oldu. Britaniya müstəmləkəçiliyi rifah, azadlıq və təhsilə doğru özünü bu ölkələrin ali lideri kimi təsəvvür edirdi.

Dini tərəfdən isə müxtəlif dini dairələr Britaniya müstəmləkəçiliyinin arxasındakı əsas məqsədin bu koloniyalardakı ibtidai insanların ruhlarını xilas etmək və onlara Müqəddəs Kitab Bibliyanı öyrətmək olduğunu vurğulayırdılar. Ən yaxşı nümunə İngilis müstəmləkəçiliyinin Kenterberi arxiyepiskopunun (1848-1882) xalqına müjdəni öyrətmək missiyası kimi təsvir olunurdu. Halbuki James Anthony Froude (1818-1892) bu məsələni başqa cür əsaslandırır. O İngilis müstəmləkəçiliyinin ən yaxşısı üçün təbii qanunun üstünlüyünə yalnız bir cavab olduğunu və İngilislərin fiziki keyfiyyətləri ilə başqa xalqlardan üstün olduqlarını və digər xalqlara hakim olmaq imkanı verən cəsarətləri olduğunu qeyd edirdi.

Böyük Britaniya İmperatorluğu bu parlaq iddiaları ilə güc və bütün dünyanın xilaskarı, ingilis müstəmləkəçisi müxtəlif koloniyaları amansız istismarını ört-basdır edərək bir sıra ölkələri fəth edərək hökmran oldu. Ancaq mövzuya toxunmazdan əvvəl Müstəmləkəçilik, Müstəmləkə Ədəbiyyatı və Müstəmləkəçi Ədəbiyyatı kimi bəzi terminlərin tərifini vermək məqsədəuyğun görünür.

Müstəmləkəçilik: təxminən 1500-cü ildə başlayan, dünyanın müxtəlif yerlərini fəth etmiş, orada məskunlaşmış və oranı istismar etmiş müxtəlif Avropa ölkələrinin kəşf etdiyi siyasi-iqtisadi hadisədir. Müstəmləkə ədəbiyyatı: müstəmləkə dövlətində doğulub böyüyən bir ingilisin müstəmləkəçi icmanın üzvü kimi öz cəmiyyəti haqqında bədii əsərlər yazaraq ərsəyə gətirdiyi bir ədəbiyyat növüdür. Bu cür ədəbiyyat müstəmləkəçiliyi dəstəkləyir və başqa millətlərə qarşı amansız istismarı kamuflyaj edir. Rudyard Kiplinqin Kim (1901) romanı bu cür bədii ədəbiyyata yaxşı nümunə ola bilər. Müstəmləkəçi ədəbiyyat: müstəmləkəçi bir millətin vətəndaşları tərəfindən öz ölkələrindəki insanlar üçün müstəmləkəçilik hərəkatı haqqında yazılmış ədəbiyyat növüdür. Ən yaxşı nümunə Forsterin "A Passage to India" əsəridir (1924).[3,s.15-19]

Avropalıları və müstəmləkə dövlətlərinin yerli sakinlərini müstəmləkəçiliyin məqsədinin humanitar və onların xeyrinə olduğunu inandırmaq üçün ədəbiyyatdan təbliğat vasitəsi kimi geniş istifadə edilirdi. Ona görə də müstəmləkəçilikdən bəhs edən ədəbiyyat geniş və rəngarəng olaraq müstəmləkə probleminin dəyişən xarakterini əks etdirir.

Daniel Defo (1660-1731) İngilis hökumətində çox əhəmiyyətli bir məsləhətçi idi. Gizli agent kimi xidmət etdiyi müddətdə o İngilis Əbdül-Cabbar Casim Məhəmməd romanında kolonizasiya mövzusu olan müxtəlif layihələr, təkliflər və siyasi ideallar təqdim edir və bunlar hökumət tərəfindən İngiltərə İmperiyasının çiçəklənməsi naminə davamlı olaraq qəbul edilir. Defonun Britaniya İmperiyasına olan sədaqəti işinə qarşı bəslədiyi böyük heyranlığı əks etdirir. Üstəlik, onun İngilis xalqının

gücünə güclü inamı var idi. Defo hesab edir ki, əsl bir ingilis çətinliklərlə əyilməz olaraq üzleşir, asanlıqla məğlub olmur. Defonun izah etdiyi kimi İngilislər, özünəməxsus nailiyyət və qeyri-adi dözümlülük qabiliyyət duyğularından həzz alırlar. Bu fikirlər Defonun bir çox kitabçalarında, esselərində və məqalələrində öz əksini tapmışdır. Amma onlar daha qabarıq şəkildə Defonun *Robinson Kruzo* (1719) romanında görünür.[4,p.150]

Robinson Kruzo öz etiqadlarını tərənnüm edən və bu hərəkətin bütün mühüm xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirərək təcrid olunmuş torpaqların kəşfi, bu yerlərin becərilməsi, bu koloniyaların ibtidai sakinlərinə azadlıq və hörmət vədi ilə, ingilis millətinin digərlərindən üstünlüyü fikri ilə XVIII əsrdə “ingilis müstəmləkəçiliyi üçün təbliğat” hesab edilirdi. Bu, ispaniyalı ilə söhbətində aydın görünür.

Kruzo: "Seignor" says the Spaniards, "had we poor Spaniards been in your case, we should never gotten half these things out of the ship, as you did. Nay, says he "we should never have found means to have gotten a raft to carry them, or to have gotten the raft on shore without boat or sail ".[5,s.294]

"Seignor" deyir ispanlar, "biz yazıq ispanlar sizin vəziyyətinizdə olsaydıq heç vaxt gəminin yarısını ala bilməzdik". "Xeyr", o deyir: "Biz heç vaxt onları daşımaq üçün gəmi və ya yelkənsiz qayıq tapa bilməzdik".

Cozef Konrad (1857-1924) müstəmləkəçilik haqqında yazan əsas şəxslərdən biri idi. O, öz bədii əsərlərində müxtəlif koloniyalarda yerli əhəlinin təqib və istismar edildiyini göstərərək, bu hərəkətin saxta iddiası və qeyri-insani əməllərini ortaya qoyaraq nümayiş etdirir.[6,s.79]

Konradın siyasi fikirlərini və ədəbi əsərlərini düzgün başa düşmək üçün onun həyatındakı bəzi hadisələri burada qeyd etmək vacibdir. Birincisi, Konrad şiddətli rus müstəmləkəçiliyinə məruz qalmış, işğal altında olan Polşanın vətəndaşı idi. Ailəsi illər boyu bu zülməndən əziyyət çəkirdi, beləki onun atası Apollon Korzeniowski bu işğala qarşı qiyamda iştirak etdiyinə görə sürgün edilmişdi.

Bundan əlavə, Konradın tacir dənizçisi kimi əvvəl fransız sonra isə Britaniya kommertiya xidmətində olan işi, ona şərqdə və Afrikada müxtəlif koloniyalar arasında hərəkət etməyə imkan verirdi. Buna görə də Konradın uşaqlıq təcrübələri və ingilis donanmasında etdiyi iş müstəmləkəçiliyə və imperializmə aid ideyalarının formalaşmasında mühüm rol oynadı. [7,s.2]

Konrad öz əsərləri vasitəsilə təkcə müstəmləkəçi mövzuları və motivləri ilə tərifləmək üçün məşğul olmur, həm də onların reallığını araşdırmaq və müxalif olmaq təşkil edir. Konradın təqdim etdiyi arqument, saxta sivilizasiya missiyası və onun parlaq iddiaları ilə, bütün müstəmləkəçi vəziyyətə qarşıdır. Bu koloniyalarda ki avropalılar Konrad tərəfindən içi boş, itmiş və özünü aldatmış insanlar olaraq qəddar zülmkarlar kimi təsvir edilmişdir. Bu müstəmləkəçilər hər hansı bir koloniyaya addım atan kimi, sərvət və zorakılıq üçün bütün əxlaqlarını və insanlıqlarını tərk edərlər.

Konrad vurğulayır ki, 1870-ci ildən bəri böyüməkdə olan doktrina (ideologiya) hər ölkə bir-biri ilə davamlı şəxsiyyət və səlahiyyət uğrunda yarışdığından bəri Avropa "millətçiliyə" çevrilir ki, bu da mütləq imperializmə gətirib çıxarır. Beləliklə, Avropa ölkələri bu məqsədlərə çatmaq üçün ağır şəkildə müstəmləkəçiliyə arxalanırdı. Konrad daha da irəli gedərək vurğulayır ki, bu ölkələr öz hökmranlıqlarını gücləndirmək üçün həyata keçirdikləri siyasi hərəkətlərinin hamısı aqressiv təbiətdə idi. Konrad "Avtokratiya və Mühəribə" məqaləsində qeyd edir ki, "bir dövlət üçün açıq olan yeganə fəaliyyət növü aqressiv xarakterdən başqa ola bilməz".[8,s.145]

Konradın ilk dəfə 1899 və 1900-cü illərdə seriya şəklində nəşr olunan "Qaranlığın Ürəyi" (Heart of Darkness) romanı tək-cə müstəmləkəçi ədəbiyyatın deyil, həm də modernist ədəbiyyatın paradiqmatik əsəridir. Konrad bir neçə böyük roman yazdı, o cümlədən "Narcissus zəncisi" (The Nigger of Narcissus) (1897), "Lord Cim" (1900), "Nostromo" (1904) və "Qərbin Gözləri Altında" (Under Western Eyes) (1911). Konradın özü kimi müstəmləkəçi ədəbiyyatı təmsil edən müasiri Rudyard Kiplinqin əsərləri ilə müqayisə edildikdə, Konradın əsərlərinin müstəmləkəçilərə qarşı daha yüksək tənqidi olduğunu demək olar.[9,s.409]

Alim Uilyam York Tindall 1885-1956-cı illərdə "Müasir Britaniya Ədəbiyyatında Qüvvələr" (Forces in Modern British Literature) əsərində Konradın Kiplinqdən fərqləndirən "imperialist olmadan da müstəmləkəçi olan bir çox roman və hekayələr hazırlamaqda" olduğunu yazırdı. Buna baxmayaraq postkolonial Afrika yazıçısı Çinua Achebe, Konradın afrikalıları "vəhşilər" kimi təsvir edən irqçi olduğunu iddia edirdi. Konrad 1924-cü ildə cəngavər statusunu rədd etdi; elə həmin il avqustun 3-də İngiltərədə ürək tutmasından öldü.[10,s.59]

İsak Dinesen (1885-1962) 17 aprel 1885-ci ildə anadan olan Karen Blikxen tərəfindən qəbul edilmiş təxəllüs adıdır. Dinesen Danimarkada, Kopenhagendən on beş mil şimalda anadan olub. Atası Vilhelm Dinesen on yaşında olanda intihar etdi. Buna baxmayaraq, o, ailəsinin rahat mülkündə yuxarı siniflərin bir üzvü kimi böyüdü. O, rəssamlıq və dizayn üzrə təhsil alıb və gənc bir qadın kimi hekayələr yazmağa başladı və Keniyadakı qəhvə fermasına köçdü. O, Afrikada nisbi həyat azadlığına üstünlük verərək qəhvə fermasını saxladı. 1931-ci ildə Danimarkaya qayıtmazdan əvvəl Afrikada daha on il qaldı və burada ilkin müstəmləkəçi həyatı haqqında yazmağa başladı. Onun Afrika ilə bağlı əsas əsərlərinə "Afrikadan kənardadır" (Out of Africa) (1937) və "Ot üzərində kölgələr" (Shadows on the Grass) (1960) daxildir, bu əsərlər onun Afrikaya baxışını və xüsusən də onun qəhvə fermasında onun üçün işləyən afrikalıları ətraflı təsvir edir. Dinesen 7 sentyabr 1962-ci ildə Danimarkada qida çatışmazlığından öldü. Müasir oxucular tərəfindən ya afrikalıları himayədarlıq edən ağ müstəmləkəçi, ya da müstəmləkəçilərin simpatik müdafiəçisi kimi xatırlanır. O, iki dəfə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına namizəd olub.[1]

E. M. Forster (1879-1970) 1879-cu il yanvarın 1-də rəssam və memar Edvard Forster və Alice (Lili) Vhoelo Forsterin ailəsində anadan olub. Onun iki yaşı tamam olanda atası ölüb, daha sonra, ona anası və böyük bibisi Marianne Thornton tərəfindən himayədarlıq edib. Bibisi Marianne onun yalnız sağlamlığına və inkişafına diqqət yetirirdi. O, bir neçə hazırlıq məktəbində oxuyub, sonra 1897-ci ildə Kembridcə daxil olub. O, ədəbiyyat öyrənməklə yanaşı, Kembridcə olarkən artıq kitablar nəşr etdirirdi. Lakin onun ilk real uğuru 1910-cu ildə Edvard İngiltərəsində həm sinfi quruluşun, həm də mədəni zövqün tənqidi əsəri olan “Hovardın Sonu”nun nəşri ilə meydana çıxdı. Forster Hindistana ilk dəfə 1912-ci ildə gəzmək üçün səfər etdi və 1914-cü ildə bu barədə yazmağa başladı. O, 1921-ci ildə Hindistanda maharacanın yəni kralın şəxsi katibi işləyib. Forsterin son romanı olan “Hindistana keçid” (1924) (A Passage to India) əsəri hindu və Hindistanın millətçi baxışlarından təsirlənərək yazıldığı düşünülür. Roman o qədər uğur qazanmışdı ki, Forster ondan daha gözəl əsər yazmağa bilməyəcəyindən qorxurdu və uzun illər yazmağa davam etsə də, bir daha tammətrajlı roman yazmadı. 7 iyun 1970-ci ildə İngiltərənin Koventri şəhərində vəfat etmişdir.[2]

H. Rider Haqqard (1856–1925) 22 iyun 1856-cı ildə İngiltərənin Norfolk əyalətinin Bradenham şəhərində anadan olub və on doqquz yaşında Cənubi Afrikaya köçüb. Londona qayıtmadan və hüquq sahəsində karyera qurmaqdan əvvəl ən azı beş il müstəmləkə xidmətində çalışıb. Robert Louis Stevensonun “Xəzinə Adası”nın (Treasure Island), uğurundan ilhamlanan Haqqard öz macərə romanlarını yazmağa başladı və nəticədə otuzdan çox əsər yazdı. Ən məşhur əsərləri arasında ərsəyə gələn kimi ticarət sferasında uğur qazanan Kral Süleymanın Mədənləri (1886) var idi. Onun populyarlığı Haqqardın dostu Endryu Lanqla kitabı təbliğ etmək üçün yazdığı çoxsaylı anonim rəylərlə artırılmış ola bilər. Kral Süleymanın Mədənləri (King Solomon's Mines), ağ ovçu rolunu Allan Quatermainin təmsil etdiyi Cənubi Afrika macərəlarına başladı. Ola bilsin ki, Haqqardın ən məşhur romanı O (1887) romanıdır, hansı ki, “İtaət Olunmalı kəs Odur” (She-Who-Must-Be-Obeyed), hələ də istifadə olunan bir ifadədir. "O", bəzən “İtirilmiş Gəmi Basqınçıları” filmlərində İndiana Consunun (Indiana Jones of the Raiders of the Lost Ark) prototipi hesab edilən ağ dərilili bir macərəçıya maneə yaradan gözəl, lakin ölümcül ərəb ilahəsidir. Haqqard Rudyard Kiplinqin dostu idi və Kiplinqin yerli xalqlar haqqında bir çox fikirlərini bölüşürdü. Onun kitablarında ağ qəhrəmanlar cəsur macərəçilər, qaradərili kişilər və qadınlar isə ekzotik və sirli kimi təsvir edilir. 14 may 1925-ci ildə vəfat etmişdir; onun tərcümeyi-halı "Həyatımın günləri" (The Days of My Life) 1926-cı ildə nəşr olundu.[13,s.243]

Rudyard Kipling (1865-1936) 30 dekabr 1865-ci ildə Hindistanın Bombay şəhərində anadan olub. Onun atası Lahor Muzeyinin kuratoru olub və o "Kim" (1901) romanının ilk səhnəsini hazırlayıb. Kiplinq məktəb üçün İngiltərəyə gedənə qədər valideynləri ilə birlikdə britaniyalıların əhatəsində beş il yaşadı. 1882-ci ildə jurnalist kimi Hindistana qayıtdı və Hindistanın şimal hissəsində yeddi il işlədi. O,

Cənubi Afrika, Rodeziya, Avstraliya və Yeni Zelandiya da daxil olmaqla Britaniya koloniyalarını gəzmək üçün Hindistanı tərk etdi. Amerikalı Caroline Balestier ilə evləndi və qısa müddət ABŞ-da yaşadı. Həmin illərdə o, həm də qısametrajlı bədii əsərlər çap etməyə başladı və böyük uğur qazandı. Tezliklə o, İngiltərəyə qayıtdı, burada artıq yazıçı kimi tanınırdı. Onun iki əsas əsəri ümumiyyətlə uşaq ədəbiyyatı hesab olunur: “Cəngəllik Kitabı” (The Jungle Book)(1894-1895) və “Kim”. O, həmçinin bir neçə hekayələr toplusu və tərcümeyi-halını, "Özümdən bir şey" (Something of Myself)(1934) nəşr etdirdi. Kiplinq 1899-cu ildə "Ağ Adanın Yüku"(The White Man's Burden) adlı şeirində müstəmləkəçiliyin təsviri kimi "ağ adamın yükü"(the white man's burden) ifadəsini işlətməmişdir. Şeir Kiplinqin əksər əsərlərində əks olunan irqçilik və imperializmlə bağlı inanclarla səsleşir ki, bu da ağdərili qərblilərin digər irqlərin “ibtidailərini” sivilizasiyanın qoynuna gətirmək məcburiyyəti olduğunu göstərir. Kiplinq bağırsağ qanaxmasından sonra 18 yanvar 1936-cı ildə London, İngiltərədə öldü və Vestminster Katolik Monastrının Şairlər guşəsində dəfn edildi.[12,s.409]

Olive Schreiner (1855-1920) Cənubi Afrikada 24 mart 1855-ci ildə missioner valideynlərin ailəsində on iki uşaqdan doqquzuncu uşaq olaraq anadan olub. Schreiner, ailəsində çoxlu dini mübahisələrə səbəb olan xristianlığı rədd etdi. 16 yaşında o, qubernator kimi işləməyə başladı, lakin kişi işəgötürənlərinin yaxınlaşmalarından qaçmaq üçün tez-tez evini dəyişdirirdi. Bir müddət, Şrayner valideynləri və ya qardaşları ilə birlikdə yaşamaq üçün evə qayıtdı, lakin ailəsinin yoxsulluğu səbəbindən o, yenidən işə qayıtmalı oldu. 1874-cü ildə Şrayner Fuşə ailə fermasında qubernator kimi işləməyə getdi, bu təcrübə onun "Afrika fermasının hekayəsi" (The Story of an African Farm) romanının əsasını təşkil etdi. O, 1881-ci ildə həkim olmaq ümidi ilə İngiltərəyə köçdü; lakin onun səhhəti (Şrayner astma və anginadan əziyyət çəkirdi) onu təhsildən yayındırırdı. 1883-cü ildə Ralf İron təxəllüsü ilə nəşr olunan "Afrika fermasının hekayəsi" məşhur və tənqidi uğur qazandı. Bir neçə şəxs ilə münasibəti uğursuz alındıqdan sonra Şrayner 1889-cu ildə Cənubi Afrikaya qayıtdı və siyasətlə məşğul oldu. O, 1894-cü ildə dini və siyasi baxışlarını bölüşən Samuel Kronrayt adlı fermerlə evləndi. İngilislər və Burlar (Cənubi Afrikada Britaniya hökumranlığından kənarda yaşayan Avropa mənşəli köçkünlər) arasında münaqişə yarandıqca Şrayner və əri Boerlərə rəğbət bəslədikləri üçün ingilislər tərəfindən getdikcə daha çox təcrid olundular. Səhhətinin pis olmasına və populyar olmamasına baxmayaraq, Şrayner ömrünün sonuna qədər ingilisləri və burları müharibədən çəkəndirmək üçün çox çalışdı. O, həmçinin qadınların seçki hüququ və gender bərabərliyini müdafiə edirdi. Şrayner 10 dekabr 1920-ci ildə Cənubi Afrikanın Wynberg şəhərində yuxuda vəfat etdi.[11,s.61-62]

“Müstəmləkə yazıçıları”nı oxuyarkən xatırlamaq vacibdir ki, bu müəlliflərin bir çoxunda, ədəbi mətnlərinin “anti-imperiya” məqamları nə qədər görünsə də, yenə də tez-tez irqi inanclar və yüksək imperializm dövründə müstəmləkə cəmiyyətləri arasında qeyri-adi dərəcədə üstünlük təşkil edən və geniş yayılmış Britaniya

dövlətinin mədəni konsepsiyaları diqqəti cəlb edirdi. Bununla belə, onlardan tamamilə imtina etmək, bir çox müstəmləkə yazıçılarına qarşı çox ayrı-seçki bir təcrübə olmuş olardı. Bunun əvəzinə, bu ədəbi mətnlərə daxil edilən və çıxarılan müxtəlif ideologiyaları ayırmaq və onlardan öyrənmək üçün postkolonializm tərəfindən təşviq edilən tənqidi baxışdan istifadə edə bilərik. Belə bir layihə bizə imperializm və müstəmləkəçilik fenomenlərinin mürəkkəbliklərini açır, imperiya müəssisəsinin özündə inancların müxtəlifliyini dərk etməyə imkan verir. Bu yazıçılar müstəmləkəçilik təfəkkürü ilə bağlı unikal fikirlərlə, bu gün yaşadığımız dünyada dünyanın hər tərəfinə səpələnmiş qlobal iyerarxiyalar haqqında anlayışımızı genişləndirmək üçün sorğu-sual edilməli və etiraz edilməli olan mühüm tarixi və ədəbi mətnlər təqdim edir

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Horton, Susan R., *Difficult Women, Artful Lives: Olive Schreiner and Isak Dinesen, in and out of Africa*, Johns Hopkins University Press, 1995.
2. Kael, Pauline, "A Passage to India: Unloos'd Dreams," in the *New Yorker*, January 14, 1985.
3. John Meckens, *Kipling and Conrad: The Colonial Fiction* (New York: Random House, 1985), p.15,18, 19.
4. Ernest A. Baker, *The History of the English Novel* (New York: Barnes and tIDble INC., 1967), p. 150.
5. Daniel Defoe *Robinson Crusoe* (New York: Everyman Library, 1966), p. 294.
6. Hunt Hawkins, "Joseph Conrad, Roger Casement and the Congo Reform Movement ", *Journal of Modern Literature* Vol. 9, No. 1 (1981), p.79.
7. Norman Sherry, *Conrad Eastern World* (London: Cambridge University Press, 1966, p.2.
8. *Joseph Conrad: Notes on Life and Letters* (London: Dent and Sons Ltd. 1931), p.145.
9. Scannell, James, "The Method Is Unsound: The Aesthetic Dissonance of Colonial Justification in Kipling, Conrad, and Greene," in *Style*, Vol. 30, Fall 1996, p. 409.
10. Tindall, William York, *Forces in Modern British Literature, 1885–1956*, Vintage Books, 1956, p. 59.
11. Robert Ross, *Colonial and Postcolonial Fiction: An Anthology*, 1999, pp. 61–62.
12. Scannell, James, "The Method Is Unsound: The Aesthetic Dissonance of Colonial Justification in Kipling, Conrad, and Greene," in *Style*, Vol. 30, Fall 1996, p. 409
13. Spivak Gayatri Chakravorty, "Three Women's Texts and a Critique of Imperialism," in *Critical Inquiry*, Vol. 12, Autumn 1985, pp. 243–61.

BRITISH COLONIAL LITERATURE OF THE XIX-XX CENTURIES

Summary

The article deal with the British colonial literature of the XIX-XX centuries. The literature on British colonialism is vast and varied and reflects the changing nature of the colonial problem. A number of studies have been conducted to compare

the goals set in the colonial policies of the states, the success achieved in these goals, and the administrative and other mechanisms used. In the interwar decades, a relatively new topic of international control over the colonial powers appeared in the colonial literature, but since 1945 it has been replaced by the processes and problems of decolonization, the means of ensuring economic and political development. The transition from the last stages of colonialism to independence has been studied in a number of cases, but remains an extraordinarily rich area of research. Now that colonialism has effectively ended, it is possible to examine in depth and in detail what kind of colonial system produced the best results, but before examining this question, it is necessary to define the scale of colonialism's measurable values.

Key words: Britain, colony, colony, literature, Joseph Conrad, Isaac Dinesen, E. M. Forster, H. Rider Haggard, Rudyard Kipling, Olive Schreiner;

Suleymanova G.

БРИТАНСКАЯ КОЛОНИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА XIX-XX ВЕКА

Резюме

В статье говорится о британской колониальной литературе XIX-XX веков. Литература о британском колониализме обширна и разнообразна и отражает меняющийся характер колониальной проблемы. Был проведен ряд исследований по сравнению целей, поставленных в колониальной политике государств, успехов, достигнутых в достижении этих целей, используемых административных и других механизмов. На обоих концах спектра оценка мотивов колониальных приобретений и сил, ведущих к нынешней волне деколонизации, открывает ряд перспектив для исследования. В межвоенные десятилетия в колониальной литературе появилась относительно новая тема международного контроля над колониальными державами, но с 1945 ее сменили процессы и проблемы деколонизации, средства обеспечения экономического и политического развития. Переход от последних стадий колониализма к независимости исследовался в ряде случаев, но остается чрезвычайно богатой областью исследований. Теперь, когда колониализм фактически закончился, можно глубоко и подробно изучить, какая колониальная система дала наилучшие результаты, но прежде чем рассматривать этот вопрос, необходимо определить масштаб измеримых ценностей колониализма.

Ключевые слова: Британия, колония, колония, литература, Джозеф Конрад, Исаак Динесен, Э. М. Форстер, Х. Ридер Хаггард, Редьярд Киплинг, Олив Шрайнер;

Rəyçi: fil.f.d. Xəyalə Şahverdi qızı Əliyeva